

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی علل گرایش به عرفان‌های کاذب فریده ابراهیمی^۱

چکیده:

از اصیل‌ترین گرایش‌ها انسانی، گرایش‌ها عرفانی اوست که در جهت‌یابی این تمایلات بسیاری از عوامل فردی و اجتماعی تأثیرگذارند. در این نوشتار به روش توصیفی - تحلیلی مهم‌ترین عوامل درونی و بیرونی گرایش به عرفان‌های کاذب مورد بررسی قرار گرفته است. عرفان‌های کاذب که خدا و دستورات الهی جهت قرب به خدا در مکتبشان جای ندارد، هدفشان را رساندن انسان به آرامش و آسایش از طریق بعضی از اعمال بی‌معنا معرفی می‌کنند، بنابراین تلاش شده تا با شناسایی عوامل مؤثر در گرایش به عرفان‌های کاذب، بتوان از پیشرفت این عرفان‌ها و دین‌گریزی و گرایش جوانان به این فرقه‌ها تا حد امکان جلوگیری نمود. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، عوامل فردی چون؛ انحراف فطرت، میل به بی‌بندوباری، فشارهای عصبی و اضطراب، بی‌توجهی و کمبود محبت و همچنین عوامل اجتماعی چون افراط و تفریط در مسائل دینی، خانواده خلاف کار و محیط نامناسب، دوستان ناباب، تناقض در گفتار و عمل عالمان دینی را از مهم‌ترین عوامل گرایش به این فرقه‌ها عنوان نمود.

کلیدواژه: عرفان، عرفان کاذب، عوامل فردی عرفان‌های کاذب، عوامل اجتماعی عرفان‌های کاذب.

مقدمه

1. فریده ابراهیمی، طلبه حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام‌الله‌علیها) اردکان.

عرفان طریقه و شیوه‌ای است برای دستیابی به حقیقت که بر شهود و اشراق تکیه دارد. امروزه با توسعه صنعتی شدن زندگی بشر، گرایش به مبانی عرفانی کاسته نشده، بلکه روزبه‌روز به نیاز انسان افزوده شده است که به همین دلیل عرفان نماهای زیادی ظهور کرده‌اند و از این تمایل برای رسیدن به اهداف خاص خود سوءاستفاده نموده، با رواج اندیشه و عقاید باطل مکتب‌هایی را در سطح جهان گسترش داده‌اند؛ اما نتوانسته‌اند به این نیاز معنوی بشر پاسخ مناسبی دهند و بر عکس بر آلام روحی بشر افزوده‌اند.

عرفان یعنی شناخت شهودی خداوند متعال و اسماء، صفات و افعال او که ریشه در فطرت انسان دارد. اما گاهی این شناخت برای رسیدن به معرفت واقعی، راه درستی را طی نمی‌کند و به انحراف کشیده می‌شود.

در حال حاضر بسیاری از عرفان‌های موجود، کاذب و خارج از چهارچوب دین هستند و اصلاً به‌کاربردن واژه عرفان برای این قبیل فرقه‌ها اشتباه است، زیرا دستیابی به عرفان واقعی از راه دستورات دینی و مبتنی بر وحی است. در واقع این مکاتب نوعی شبهه عرفان هستند که برخاسته از اومانیسم بوده و فاقد معنویت دینی است؛ چون که اومانیسم به سمت انسان‌گرایی پیش می‌رود و خداگرایی را مورد هدف قرار می‌دهد.

عرفان‌های کاذب مصداق بارز جنگ نرم دشمنان اسلام است که هویت فرد را به خطر می‌اندازد و بحران‌های روانی به وجود می‌آورد و باهدف قراردادن باورها و اعتقادات مردم قصد فروپاشی خانواده‌ها را دارند.

شاید بتوان از مهم‌ترین عوامل فردی و اجتماعی که باعث گرایش به این عرفان‌ها می‌شود را به این صورت بیان کرد. عوامل فردی همچون: انحراف فطرت، میل به بی‌بندوباری، فشارهای عصبی و اضطراب، بی‌توجهی و کمبود محبت و عوامل اجتماعی چون؛ خانواده خلاف کار و محیط نامناسب، افراط و تفریط در مسائل دینی، دوستان ناباب، تناقض در گفتار و عمل عالمان دینی

برای اینکه هجوم فرهنگی و سیاسی غرب که با استفاده از ابزارهای فراگیر رسانه‌ای (اینترنت، ماهواره و...) به تخریب پایه‌های ارزشی و اعتقادی نسل حاضر می‌پردازد، بررسی علل گرایش به عرفان‌های کاذب برای عدم گرایش به این‌گونه عرفان‌ها بسیار ضروری است. چون اگر عواملی را که باعث گرایش به عرفان‌های کاذب می‌شوند به‌خوبی شناسایی شوند از آثار و عوارض آن کاسته شده و از گسترش آن جلوگیری می‌کند.

با بررسی‌های انجام شده اثری با این عنوان خاص نوشته نشده، اما؛ آثاری در ضمن این مبحث بررسی شده است. از جمله: کتاب نقد معنویت‌های نوپدید نوشته دکتر بهزاد حمیدیه در سال 1402 به چاپ رسیده است. در این

کتاب، تفاوت‌های مهم (فرقه‌های معنوی نوپدید) با صوفیه و دیگر جریان‌های سنتی را در خواهید یافت و مجموعه‌ای از 13 غالب نقد نظری را با ذکر نمونه بیان کرده است.

بررسی و تحلیل تاریخی زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی عرفان‌های نوظهور در ایران نوشته فهیمه رحیمی خوی‌گانی در سال 1400 به چاپ رسیده است. این پایان‌نامه به بررسی روند تاریخی رشد عرفان‌های نوظهور که با چه علل و عوامل اجتماعی و فرهنگی پیوند خورده می‌پردازد.

رویکرد حقوق کیفری ایران در قبال عرفان‌های نوپدید نوشته سمیه کوشکی در سال 1401 به چاپ رسیده است. در این پایان‌نامه به بررسی کلی علل گرایش به این عرفان‌های کاذب و حقوق کیفری ایران برای مقابله با این آنفلانزای اعتقادی و تهدیدات این عرفان‌ها می‌پردازد. تلاش است که در این تحقیق به بررسی مهمترین عوامل فردی و اجتماعی که موجب می‌شود افراد به سمت عرفان‌های کاذب کشیده شوند می‌پردازد تا با معرفی عوامل گرایش به این عرفان‌ها جلوی نفوذ و گسترش این مکاتب و اثرات منفی آنها گرفته شود.

در این مقاله روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و روش پردازش اطلاعات به صورت توصیفی است و تلاش برای است که پیرامون دو سؤال مهم و اساسی این مقاله مورد بررسی قرار گیرد.

1- عوامل فردی گرایش به عرفان‌های کاذب چیست؟

2- عوامل اجتماعی گرایش به عرفان‌های کاذب چیست؟

1- مفهوم شناسی

برای درک بهتر مطالب باید عنوان‌هایی مفهوم‌شناسی شوند.

1-1- عرفان

عرفان مکتبی که رسیدن به حقیقت معرفت را از طریق تهذیب نفس و ریاضت جستجو می‌کند.^۱

عرفان از واژه معرفت است و به معنای شناخت و آگاهی است.^۲

1- انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ص 821.

2- دهخدا، لغتنامه، ج 10، ص 15818.

راغب می‌گوید: عرفان درک و شناخت چیزی است که در آثار آن تفکر و تدبر شده و اخص از علم است، به‌خاطر همین می‌گویند «فلان یعرف الله» و نمی‌گویند: «یعلم الله» چون شناخت بشر نسبت به خدا به معنی تدبر در آیات اوست. به درک ذات او اما در مورد خداوند می‌گویند «والله یعلم» و نمی‌گویند «والله یعرف» چون معرفت، علم قاصری است که با تفکر در آثار چیزی به دست می‌آید.^۱ در آیاتی از قرآن کریم که ماده عرف به‌کاررفته است به معنی شناختن عمیق و باطنی است که همگانی نمی‌باشد. مثل «واذا سمعوا ما انزل الی الرسول تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا»^۲ و چون آیاتی را که به پیامبر فرود آمده است بشنوند، می‌بینی چشمانشان از اشک می‌جوشد به سبب شناختی که از حق دارند. عرفان به معنی معرفت باطنی و شهودی پویا است و همه ساحت‌های زندگی و ذهن را درگیر می‌کند و موجب تحول در شناخت‌ها، عواطف و رفتار آدمی می‌گردد.^۳

برخی گفته‌اند عرفان از کلمه یونانی ((mistikos)) به معنی مرموز، پنهان و مخفی گرفته است در زبان انگلیسی ((mysticism)) به معنای رازناک و رازآلود به کار می‌رود. اما؛ در عرفان اسلامی، عرفان در لغت یعنی شناختن، بازشناختن و دانش یافتن به‌کاررفته است.^۴

1-2- عرفان در اصطلاح

عرفان در اصطلاح یعنی شناخت خدای متعال، صفات و افعال او، شناختی که از طریق ادراک قلبی و دریافت باطنی حاصل شده و فکر و استدلال در آن نقش ندارد، یعنی شناخت خدا با قلب و دل و رویت حضور در عمق جان است.^۵ در مورد عرفان علامه طباطبایی می‌فرماید «یعنی شدن به‌سوی خداوند، قرارگرفتن در صراط کمال و مسیر نامحدود، الیه راجعون، الیه المنتهی، الیه المصیر...» تعبیر می‌شود. آنچه را که فیلسوف از راه استدلال، برهان و منطق درک می‌کند عارف هم به دنبال آن است تا به کمک معرفت باطنی و شهودی به حقایق دست پیدا کند و از طریق اشراق، کشف و معاینه می‌بیند.^۶

1-راغب، مفردات الفاظ قرآن، ص 298.

2-مآئده: 83.

3-حمیدیه، درسنامه نقد معنویت‌های نوپدید، ص 31.

4-افراسیاب پور، زیبایی پرستی در عرفان اسلامی، ص 105.

5-مصباح یزدی، در جستجوی عرفان اسلامی، ص 33.

6-طباطبایی، المیزان، ج 6، ص 174.

7-فعالی، دین و عرفان، صص 30-31.

عرفان توجیه روحانی و تفسیر آسمانی دین است و دین مبدأ و منشأ عرفان است. هر فردی که دین دارد، نمی‌تواند عارف نباشد و هر فردی که عارف هست دین‌دار هم هست.^۱

در اندیشه عارفان مسلمان، عرفان راه و روشی است که طالبان حق برای رسیدن معرفت حق برمی‌گزینند، گفته‌اند معرفت حق از دو طریق به دست می‌آید: یکی استدلال از اثر به موسر و از فعل به صفت و طریق دوم از صفت به ذات که مخصوص اولیا و عرفا است. طریق دوم معرفت شهودی است.^۲

تعریف دیگری که در ابعاد متعددی از عرفان را در عبارتی فشرده بیان می‌کند. عرفان یعنی درک روحانی وحدتی بیکران و فراگیر که هر نوع خودبینی را با استغراق در شکوهی عظیم‌تر و گسترده‌تر زایل می‌کند.^۳ عرفان حالتی است که در بخش عملی به روابط انسان با خودش، جهان و خداوند می‌پردازد تا آنجا که آدمی به توحید کامل نایل آید، برای عارف در جهان جز خداوند و اسماء و صفات و او چیز دیگری نیست که فرمود: «فاینما تولوا فثم وجه الله پس به هر جایی که رو کنید، همان جا رو به خداست.»

بنابراین، عرفان حالتی ملکوتی است که اول در عمق وجود و ذات نفس همراه با نور ایمان و تعین به قیامت تجلی می‌کند و بعد آثارش در اعمال و حرکات و اخلاق آدمی ظهور می‌کند و رشته اتصالی است که انسان خاک‌نشین را به مبدأ هستی پیوند می‌دهد و تمام درهای رحمت و برکت را به روی قلب آدمی باز می‌کند.^۴

1-3- کاذب

کاذب در لغت به معنی، خائن، دروغگو، دروغ‌زن است.^۵ کاذب در اصطلاح به هر چیزی که خلاف واقع بودن و دروغ بودن را بیان کند گفته می‌شود. در این مقاله منظور از کاذب عرفان‌هایی هستند که اندیشه‌های دروغین خود را با رنگ و لعاب اندیشه حقیقی آمیخته و برای اغفال مردم عرضه می‌کنند.

1-4- گرایش

8- کیایی نژاد، سیر عرفان در اسلام، ص 65.

1- سجادی، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی.

2- مارگات، مطالعاتی در عرفانهای اولیه خاورمیانه.

3- انصاریان، عرفان اسلامی، ج 1، صص 11-12.

4- معین، فرهنگ فارسی معین، ص 2788.

5- دهخدا، همان، ص 1794.

دارد اثر مثبتی نداشته باشد؛ اما نتیجه‌ای عکس را به دنبال خواهد داشت؛ هم بی‌اعتمادی را در افراد ایجاد می‌کند و هم باعث تنفر فرد نسبت به دین می‌شود، به‌خاطر اینکه عالمی که برای حرف‌های خودش ارزش قائل نیست، دیگران هم به سخنانش توجهی نخواهند کرد و نسبت به عالم و دین بی‌رغبت می‌شوند.¹ بنابراین عالم نبودن عالم دینی یکی از علل دین‌گریزی افراد جامعه می‌شود؛ به دلیل اینکه کسی که تبلیغ دین می‌کند؛ اما خودش عمل نمی‌کند و به آنچه که گفته پایبند نیست با مردم فروتنی نداشته باشد، در ایجاد ارتباط سالم و دوستانه با مردم موفق نمی‌شود، در نتیجه باعث می‌شود تا مردم به‌سوی عرفان‌های کاذب که به‌رسم و آداب فرقه خود پایبند بوده در برخورد با مردم تواضع دارند، گرایش پیدا کنند.

نتیجه:

از آنچه گفته شد می‌توان فهمید که بیشتر افرادی که گرفتار عرفان‌های کاذب می‌شوند گمان می‌کنند که با سیروسلوک ویژه می‌توانند مراحل عرفانی را طی کنند؛ کسانی هستند که از گرایش‌های فکری خود شناختی ندارند و از جایگاه حقیقی و واقعی خود خبر ندارند و چون از خود، خدا و جهان شناخت معرفتی ندارند از هوای نفس خود پیروی می‌کنند و گمراه می‌شوند و چون از احکام و دستورات دین دور می‌شوند آرامش درونی خود را از دست می‌دهند و دچار فشار عصبی و روانی شده و برای خلاصی از این فشارها به انواع مسکن و مواد مخدر که آرامش موقتی است روی می‌آورند و به عرفان‌هایی که این موارد را تبلیغ می‌کنند گرایش پیدا می‌کنند.

همچنین خشن نشان‌دادن مباحث دینی و سخت‌گیری در آن سبب شده که دین در مقابل خواسته‌های فطری قرار گیرد. به همین دلیل مردم به‌سوی عرفان‌های کاذب که به نیازهای روز بشر توجه می‌کنند، گرایش یافته، و در زندگی خود جایی برای دستورات دینی نگذارند.

3-قائمی مقدم، روش‌های آسیب‌زا در تربیت از منظر اسلام، صص 123-124.

تناقض در گفتار و رفتار مبلغان دینی که یک الگو برای هر فرد هستند، موجب فراری شدن مردم از دین می‌شود؛ زیرا زمانی که عالم دینی خلاف گفته‌های خود عمل کند، مردم را به دین بی‌ رغبت کرده و نسبت به مبلغین بی‌ اعتماد می‌کند. علاوه بر این افراط و تفریط خانواده‌ها در مسائل دینی، خلأ عاطفی و بی‌ توجهی که نسبت به فرزندان در خانواده می‌شود از جمله مشکلات خانوادگی است که سبب می‌شود اعضای خانواده احساس ناامنی کرده در نتیجه گرایش به انحراف و عضویت در این گروه‌های کاذب در آنها تقویت شده و به راحتی جذب می‌شوند. ان شالله بیان راهکارها در مقالات بعدی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

منابع:

- 1- قرآن
- 2- نهج البلاغه
- 3- جوادی آملی، عبدالله، دین شناسی، تهران: نشر اسراء، چاپ دهم، 1398، ه.ش.
- 4- آنتونی، گیدنز، جامعه شناسی، ترجمه حسن جاویشان، تهران: نشر استاد زاده، ویراست چهارم، چاپ سوم، 1388.
- 5- انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: نشر سخن، 1389، ه.ش.
- 6- افراسیاب پور، علی اکبر، زیبایی پرستی در عرفان اسلامی، تهران، طهوری، 1380، ه.ش.
- 7- ادیب بهروز، امیرمجتبی، بررسی تاثیر خانواده و گروه دوستان بر التزام به ابعاد و نشانه های دینداری، قم، دانشگاه باقرالعلوم، 1389، ه.ش.
- 8- اصغر زاده، سیمین، نقش بی سرپرستی خانواده در افزایش بزه کاری، دانشگاه قم، دانشکده آموزشهای الکترونیکی، 1391، هفش.
- 9- انصاریان، حسین، عرفان اسلامی، بی جا، دارالعرفان، 1386، ه.ش.
- 10- افروز، غلامعلی، روانشناسی خانواده همسران برتر، تهران، انجمن اولیاء و مربیان، چاپ دهم، 1389، ه.ش.
- 11- توحیدنیا، فرشاد، آسیب شناسی عرفان های نو ظهور در ایران، انتشارات افضل بروجن، چاپ دوم، 1395، ه.ش.
- 12- هویت، جیمز، آرامش، ترجمه منوچهر شادان، تهران: ققنوس، 1377، ه.ش.
- 13- حبیبی، مرتضی، الگوی آرامش در روانشناسی دین و اخلاق اسلامی، قم، ادیان و مذاهب، 1387، ه.ش.

- 14- حمیدیه، بهزاد، درسنامه نقد معنویت های نوپدید، نشر موسسه بوستان کتاب، قم، چاپ دوم، 1402، ه.ش.
- 15- خدایاری فرد، محمد، استرس و سبک های مقابله با آن، دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1390، ه.ش.
- 16- دهپاش، مهدی، سیدعلی اصغر میرباقری فرد، تاریخ توصوف (1) تهران، سمت، 1384، ه.ش.
- 17- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1377، ه.ش.
- 18- راغب، حسن، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه مصطفی رحیم نیا، تهران، سبحان، 1386، ه.ش.
- 19- سجادی، سیدجعفر، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، تهران، فطه پوری، چاپ پنجم، 1379، ه.ش.
- 20- سبحانی نیا، محمد، بررسی مسائل جوانان، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم، 1387، ه.ش.
- 21- شریفی، احمدحسین، درآمدی بر عرفان های حقیقی و عرفان های کاذب، تهران، ناشر به آموز، چاپ - پنجم، 1389، ه.ش.
- 22- شاه آبادی، محمدعلی، رشهات البحار، نهضت زنان مسلمان، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1360.
- 24- شیروانی، علی، اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن، قم: دارالفکر، 1379، ه.ش.
- 25- شجاعی، محمدصادق، انگیزش و هیجان (نظریه های روانشناختی و دینی) پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، 1391، ه.ش.
- 26- شووان، فریتیوف، (شیخ عیسی نورالدین احمد)، گوهر و صدف عرفان اسلامی، ترجمه مینو حجت، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، 1381، ه.ش.
- 27- صادقی اردستان، احمد، خانواده متعادل، حقوق، وظایف و نحوه رفتار همسران با یکدیگر، تهران، انجمن اولیاء و مربیان، چاپ دوم، 1374، ه.ش.
- 28- طه، فریده، بررسی کنگره های پیشگیری از جرم و عدالت کیفری سازمان ملل متحد-نوجوانان در خطر بزه کاری، تهران، میزان، 1390، ه.ش.
- 29- طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، 1374، ه.ش.

- 30- عثمانی نجاتی، محمد، قرآن و روانشناسی، ترجمه عباس عرب، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ شش، 1384.
- 31- فلسفی، محمدتقی، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران، معارف، چاپ سوم، 1362، ه.ش.
- 32- فعالی، محمدتقی، دین و عرفان، قم، زلال کوثر، 1381، ه.ش.
- 33- قائمی مقدم، محمدرضا، روشهای آسیب زا در تربیت از منظر تربیت اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1382، ه.ش.
- 34- کاوه، سعید، ناکارآمدی ها در تربیت فرزندان: شناخت عوامل مشکل آفرین در تربیت فرزندان، تهران، سخن، 1388، ه.ش.
- 35- کرباسی، منیژه، روانشناسی رشد (کودکی و نوجوانی) همدان، فراگیر هگمتانه، 1388، ه.ش.
- 36- کیایی نژاد، زین الدین، سیر عرفان در اسلام، تهران، اشراقی، 1366، ه.ش.
- 37- کلینی، محمد یعقوب فاضول کافی، تهران: دارالکتب الاسلامی، 1365.
- 38- گل پور، محسن، بررسی و تجزیه و تحلیل عوامل موثر بر فرار دختران تهران، چاپار، 1386، ه.ش.
- 39- لطف آبادی، حسین، روانشناسی رشد کاربردی نوجوانی و جوانی، تهران، اسپید، 1379، ه.ش.
- 40- مارگات، اسمیت، مطالعاتی در عرفان اولیه خاورمیانه، ترجمه منصور پیرانی و مریم محمدی نصر آبادی، تهران، نشر مرکز، 1390، ه.ش.
- 41- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تهران، المکتب الاسلامیه، 1368، ه.ش.
- 42- مطهری، احمد، رابطه دوستی و محبت، بی جا، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ چهارم، 1375، ه.ش.
- 43- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار پیشین، ناشر صدرا، 1395، ه.ش.
- 44- -----، مسئله حجاب، تهران: ناشر صدرا، 1386، ه.ش.
- 45- -----، حماسه حسینی، قم، صدرا، چاپ شش، 1382، ه.ش.
- 46- -----، تماشاگاه راز (مباحثی پیرامون شناخت واقعی خواجه حافظ) تهران، صدراف، 1359، ه.ش.

- 47- موسوی خمینی، روح الله، ره عشق (نامه عرفانی امام خمینی)، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ دوم، 1369، ه.ش.
- 48- موسوی تبریزی، محسن، تقوا و اخلاق قرآنی، قم: نور علی نور، 1381، ه.ش.
- 49- معین، محمد ف فرهنگ فارسی معین، تهران، امیر کبیر، چاپ بیست و پنج، 1388، ه.ش.
- 50- مظاهری سیف، حمید رضا، آسیب شناسی شبه جنبش های معنوی، قم: ناشر صهبای یقین، چاپ اول، 1395.
- 51- مصباح یزدی، محمد تقی، در جستجوی عرفان اسلامی، تدوین و نگارش محمد مهدی نادری، قم، موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (ره)، 1386، ه.ش.
- 52- ناجی، محمد رضا، شرایط موفق تبلیغ، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، 1370، ه.ش.
- 53- نجاتی، حسین، روانشناسی نوجوان، چگونگی رفتار با نوجوانان، تهران، بیکران، چاپ دوم، 1389، ه.ش.
- 54- نور محمدی، غلامرضا، مهارت های زندگی اجتماعی، قم: نشر معارف، 1390، ه.ش.
- 55- ولی زاده، حامد، محبوبان کوی دوست، قم، مهر امیرالمومنین، 1389، ه.ش.
- 56- وکیل، هادی، آسیب شناسی معنویتهای نوظهور در ایران، فصلنامه مکاتبه و اندیشه، شماره 35 سال 1389، ه.ش.